

Előadások a pozitív filozófiáról

Ötvenegyedik előadás:

A társadalmi dinamika alapvető törvényei avagy az emberiség természetes haladásának általános elmélete

Cours de philosophie positive. IV. kötet, Cinquante et unième leçon: Lois fondamentales de la dynamique sociale, ou théorie générale du progrès naturel de l'humanité. 1839.

Hogy jobban értékelhessük a társadalmi haladás alapvető törvényeit, lényeges, hogy közvetlen bemutatásuk előtt, mintegy első megközelítésként tömören kifejtjük e nagyszabású fejlődés szükségszerű irányát, valamint sajátos sebességét és különféle fő elemei természetes alárendelődését; ez egyébként magától adódik azokból a különféle fogalmakból, amelyeket e kötet kezdete óta bevezettünk. Márpedig az emberi fejlődés teljes egészét a legemelkedettebb tudományos szempontból tekintve, mindenekelőtt annak felismerésére kell általánosságban eljutnunk, hogy e fejlődést lényegében azoknak a képességeknek az egyre erőteljesebb kiemelése képezi, amelyek az emberiséget jellemzik, az állatvilágra jellemzőkkel szemben és mindenekelőtt azokkal a képességekkel szemben, amelyek közösnek bennünk az egész organikus világgal, noha persze ez utóbbiak szükségszerűen az emberi létezésnek is és minden más állati életnek is az elsődleges alapját alkotják. E filozófiai értelemben azt kell mondanunk, hogy a legjelesebb civilizáció alapjában véve a legteljesebb mértékben megfelel a természetnek, mivel valójában nem jelent mást, mint fajunk azon fő sajátosságainak erőteljes kifejlését, amelyeket kezdetben elrejtett a kikerülhetetlen tompultság, s amelyek eléggé szembeötlővé csak ama társadalmi élet magas fokán váltak, amely számára kétségbevonhatatlanul kizárólagosan rendeltettek. Mint azt az előző kötetben bemutattam, a biológiai filozófia egész rendszere végül is a következőt bizonyítja: az animális életnek az organikus élet feletti általános, egyre hangsúlyozottabb túlsúlya határozza meg azt az alapvető méltóságot, amely valamely faj az állati hierarchia egészében jellemez, ahogy egyre jobban közeledünk az emberi szervezethez. Ebből a filozófiai szempontból egész társadalmi fejlődésünk valójában nem más, mint a legszélső pontja annak az általános előrehaladásnak, amely megszakítás nélkül áthúzódik a teljes élővilágon, kiindulva az egyszerű növényektől és kisebb állatoktól, majd felemelkedve egészen a madarakig és emlősökig, s ezek között is fokozatosan tovább emelkedve a ragadozóig és majmokig: egészében egyre kevésbé lesz jellegzetes a tisztán organikus funkciók szükségszerű elsődlegessége, és a tulajdonképpeni animális funkciók, mindenekelőtt az intellektuális és morális funkciók fejlődése ezzel ellentétben egyre inkább afelé tart, hogy az életben túlnyomó befolyásra jusson. Ez azonban mégsem következhet be teljesen, még az emberi természet legmagasabb fokú tökéletesedése során sem. E nélkülözhetetlen

összehasonlító értékelés lényegében meghatározza az elsőrendű tudományos elképzelést, amelyet az állati tökéletesedés egyetemes sorozatához kapcsolódó és annak legmagasabb fokát megvalósító emberi haladás egészéről ki kell alakítanunk. Társadalmi haladásunk általános elemzése ugyanis cáfolhatatlan bizonyossággal kimutatja, hogy természetünk különböző alapvető hajlamainak szükségszerű változatlansága ellenére a legemelkedettebb hajlamok azok, amelyek a viszonylagos fejlődés tartós állapotában vannak, s e fejlődés ezeket egyre inkább az emberi létezés túlnyomó hatalmává teszi, bár az eredeti ökonómiának ez a megfordítása sosem érhető el teljesen, s nem is szükséges, hogy elérjünk. Ebben már megmutatkozik [...] társadalmi szervezetünk lényegi jellemvonása, akkor is, ha elsőként tisztán statikus állapotában való szemrevételezésére korlátozódunk, elvonatkoztatva szükségszerű mozgásától. De ezt a jellegzetességet, ha folyamatos változásaiban közvetlenül tanulmányozzuk, még erőteljesebbnek fogjuk találni, amikor először általánosságban áttekintjük majd a változások fokozatos egymásra következőjét.

Ahogy az ember hatása a külső világra rendkívüli mértékben és egyre fokozódva fejlődik, első pillantásra úgy tűnik, hogy a civilizáció figyelmünket szükségszerűen egyre inkább az önmagában vett anyagi létezésről való gondoskodásra összpontosítja, amely létezés fenntartása és javítása látszólag a legtöbb társadalmi foglalkozás fő tárgyát képezi. Csakhogy ezzel ellentétben az elmélyültebb vizsgálat kimutatja, hogy ez a fejlődés folyamatosan arra tart, hogy az emberi természet legkiválóbb képességeit érvényesítse, vagy azon biztonság révén, amelyet fizikai szükségleteink tekintetében szükségképpen sugall, aminek eredményeképpen ezek a szükségletek egyre kevésbé kötik le a figyelmet, vagy pedig azon folyamatos és közvetlen ingerlés révén, amely részéről intellektuális funkcióinkat, sőt, társadalmi érzelmeinket éri, hiszen számára e kettő fokozatos fellendülése nyilvánvalóan nélkülözhetetlen. Társadalmi gyermekkorunkban az anyagi fennmaradással kapcsolatos ösztönök annyira előtérben állnak, hogy lényegében még a nemi ösztönön is uralkodnak, annak durva elsődleges energiája ellenére is: a házi érzelmek e korban kétségkívül kevésbé hangsúlyosak voltak, és a társadalmi érzelmek az emberiség észrevehetően kis részére korlátozódtak, amely körön kívül minden idegenre és ellenségessé vált; a fizikai étvágyon kívül bizonyára a különböző gyűlölködő szenvedélyek voltak az emberi létezés szokásos fő hajtóerői. E tekintetben vitathatatlan, hogy a civilizáció folyamatos fellendülése szükségképpen egyre inkább kifejleszti legnemesebb és legnagyobb értékű érzelmeinket, amelyeket mint az emberi társulás egyedül lehetséges alapjait spontán módon egyre speciálisabb módon kell kiművelni. Ami az intellektuális képességeket illeti, az előrelátásra való képtelenség, amely a vad életet a legsűrűtől szükség közepette is jellemzi és ott szokássá vált, világosan mutatja, hogy az ész akkor milyen kicsiny valóságos befolyást gyakorolt az ember általános viselkedésére: akkoriban e képességek lényegében még eltompultak voltak, vagy legalábbis még csak a legalacsonyabbrendűek mutattak közülük határozott aktivitást, azok, amelyek közvetlenül a külső érzékek gyakorlásához kapcsolódtak; az elvonatkoztatás és az összekapcsolás képessége, eltekintve a nekilendülés kivételes pillanataitól, csaknem teljesen mozdulatlan maradt; a durva kíváncsiság, amelyet a természet látványa akaratlanul is sugall, akkor teljes mértékben megelégedett a teológiai magyarázat aprócska kezdeményeivel; végül akkor a szórakozás, amelyre főleg az erőszakos izomtevékenység volt jellemző, s legfeljebb a tisztán fizikai ügyesség egyszerű bemutatásáig emelkedett fel, éppoly kevésbé volt kedvező

az értelem, mint a társasság fejlődésére. A civilizáció egyre növekvő felsőbbrendűsége bizonyára még inkább kétségbevonhatatlan e tekintetben, mint morális vonatkozásban, úgyhogy e vonatkozásban nincs is szükség már formális bizonyításra. Bármilyen módon tanulmányozzuk a társadalom egymásra következő különböző korszakaiban összehasonlító szempontból az ember létét, mindig azt fogjuk találni, hogy nemcsak az ember anyagi feltételeinek – a külső világra való hatása folytonos kiterjesztése következményeként mutatózó – javulásában áll alapvető fejlődésünk általános eredménye, hanem és mindenekelőtt legkiválóbb képességeinknek az egyre kizárólagosabb gyakorlás eredményeként való fejlődésében, amely vagy a fizikai vágyak uralmának folytonos csökkenéséből és a különböző társadalmi ösztönök egyre erősebb ingerléséből következett, vagy pedig az intellektuális, éppenséggel a legmagasabbrendű funkciók folytonos ingerléséből és annak a szokásszerű befolyásnak a spontán növeléséből, amelyet az ész az emberi viselkedésre gyakorolt. Ebben az értelemben az egyéni fejlődés a szemeink előtt szükségképpen reprodukálja a társadalmi fejlődés fő szakaszait, amelyek egymásra következője itt gyorsabb és számunkra ismerősebb, egésze tehát jobban felismerhető, bár kevésbé határozott.

[...]

Végül összefoglalóan jelezniünk kell azon okok között, amelyek társadalmi fejlődésünk alapvető sebességét spontán módon befolyásolják, az emberi népesség természetes növekedését, amely elsősorban e nagy mozgás folytonos gyorsulásához járul hozzá. E növekedést mindig úgy tekintették, mint az emberi helyzet fokozatos javulásának legkevésbé kétértelmű szimptomáját; és nincs is semmi, ami kevésbé cáfolhatatlan lenne, ha ezt a növekedést fajunk egészében tekintjük vagy legalábbis a bizonyos fajok egymással valóban összefüggő (solidaires) nemzetek között. De itt egyáltalán nem erről a megfontolásról van szó, amely ma nagyon is vitathatatlan, közzgazdaszaink túlzott vagy egyenesen bűnös kritikái ellenére: egyébként nyilvánvalóan nem is tartozik mostani témánkhoz. Most csak fajunk előrehaladó sűrűsödésére kell utalnom, mint arra a végső általános elemre, amely hozzájárul a társadalmi mozgás tényleges sebességéhez. Mindenekelőtt könnyen felismerhető, hogy ez a hatás az emberi munka egészét tekintve nagymértékben és különösen a kezdetekben meghatározóan hozzájárult annak egyre speciálisabb felosztásához, ami szükségképpen összeegyeztethetetlen lett volna az együttműködők kis számával. Egyébként ez a sűrűsödés, belső és kevésbé ismert, mégis igen nagy jelentőségű jellegzetessége révén közvetlenül és igen hatékonyan ösztönzi a társadalmi fejlődés gyorsabb kibontakozását, amennyiben egyfelől az egyéneket arra ösztönzi, hogy új erőfeszítéseket tegyenek létük kifinomultabb eszközökkel való biztosítására, mert e lét egyébként nehezebbé válna, másfelől arra kötelezi a társadalmat, hogy állhatatosabb és jobban egyeztetett energiával válaszoljon az egyedi eltérések egyre erőteljesebb fellendülésére és harcoljon ellenük. Az egyik és másik tekintetben is látható, hogy itt nem az egyének abszolút számának növekedéséről van szó, hanem mindenekelőtt intenzívebb együttműködésükről (concours) az adott területen, abban az értelemben, ahogy ezt a kifejezést használom, s amely kiváltképpen alkalmazható a népesség nagy központjaira, ahol minden időben elsőként dolgozták ki az emberiség előrehaladásának nagy lépéseit. Ez a fokozatos tömörülés új szükségleteket és új nehézségeket teremtve spontán módon új eszközöket is fejlesztett, nemcsak a haladás, hanem a rend számára is, így egyre jobban

semlegesítve a különböző fizikai egyenlőtlenségeket és ezzel szemben túlnyomó befolyást biztosítva az intellektuális és erkölcsi erőknél, amelyek a túlságosan kis népességeknekél szükségképpen megmaradnak eredeti alárendelt helyzetükben.

[...]

A társadalmi fejlődésünk különböző elemei között a már megállapított elvek szerint uralkodó kikerülhetetlen szolidaritás ellenére az is szükségszerű, hogy folytonos és kölcsönös egymásra hatásaik közepette a haladás egyik általános rendje spontán módon uralkodó legyen oly módon, hogy az összes többi számára szokásszerűen megadja a kezdeti elkerülhetetlen lökést, noha viszont magának is később azok fejlődésétől kell új lendületet kapnia. Itt most közvetlenül elegendő, ha rámutatunk erre az uralkodó elemre, amelynek a vizsgálata dinamikus fejtegetésünk egészét kell, hogy irányítsa, s nem kell kifejezetten foglalkoznunk azzal az alárendeltséggel, amelyben a többiek vele és egymással szemben vannak, mert ez e munka elvégzése során magától meg fog mutatkozni. Így leegyszerűsítve, ennek az elemnek a meghatározása nem okozhat súlyos nehézséget, hiszen elegendő megkülönböztetni azt a társadalmi elemet, amelynek a fejlődését a legjobban fel lehet fogni az összes többi fejlődésétől eltekintve, szükségszerű általános kapcsolódásuk ellenére; ez a felismerés viszont kikerülhetetlenül megismétlődne, ha közvetlenül a többi elem fejlődését vennénk tekintetbe. E kettős döntő jellegzetességet tekintetbe véve nem habozhatunk, hogy az első helyre az intellektuális fejlődést tegyük, mint azt az elvet, amely szükségképpen uralkodik az emberiség fejlődésének egészében. [...] Minden időben, a filozófiai szellem első fellendülésétől kezdve, többé vagy kevésbé világosan, de cáfolhatatlanul a társadalom történetét úgy tekintették, mint amelyen az emberi szellem története uralkodik. A közszellem is régóta határozottan helybenhagyta ezt az általános értékelést, amennyiben az összes civilizált nyelvben spontán módon jellegzetes rokonértelműséget állapított meg egyfelől a fő irányító hatást valamilyen módon jelölő terminusok és a gondolkodást szolgáló szervünk speciális megjelölésére szolgáló szavak között. Minthogy nyilvánvaló tudományos szükségszerűség, hogy a történeti elemzés egészét az uralkodó fejlődéshez viszonyítva rendezzük el, így elkerülve a zavart és a homályosságot, amely bármely más eljárásból következne az összefüggő és egyidejű fejlődések rendszerének bemutatásában vagy már magában az elgondolásában, e ponton az emberi szellem általános történetét mint természetes és állandó vezetőnket kell kiválasztanunk az emberiség történetének tanulmányozásához, pontosabban ehhez kell tartanunk magunkat. Ugyanennek az elvnek kevésbé értett, de ugyanolyan szigorú és nélkülözhetetlen következménye, hogy az intellektuális történelemben elsődlegesen a legáltalánosabb és legelvontabb fogalmak tekintetbevételéhez kell ragaszkodnunk, amelyek éppenséggel azon legjelesebb elméleti képességeink gyakorlását követelik meg, amelyek szervei megegyeznek a frontális régió elülső részével. Tehát a jelenségek összességére vonatkozó emberi vélemények alapvető rendszerének egymást követő értékelései, egyszerűen a *filozófia* általános története – bármilyen legyen is annak tényleges jellege, teológiai, metafizikai vagy pozitív – kell, hogy szükségszerűen irányítsa történeti elemzésünk racionális összehangolását. Súlyos veszedelmek és mesterkéeltség nélkül az intellektuális történet bármely más lényeges ága, rendkívüli jelentősége ellenére még a szépművészetek (ideértve a költészetet is) története sem lehetne hivatott e nélkülözhetetlen feladat ellátására; ez azért van így, mert a kifejezésnek az érzelmi képességekhez igen szo-

rosan kötődő képességeinek, amelyek szervei egyébként inkább a tulajdonképpen a közepső részeit közelítik meg, mindig is alá kellett rendelődniük a társadalmi mozgás valószínűségi ökonómiájában a közvetlen felfogás (conception) képességeinek, nem kivéve azon korokat sem, amikor valószínűségi befolyásuk a legnagyobb volt. E sajátos választásból egyedül az a tudományos kellemetlenség adódik, hogy olykor a történeti műveletek folyamán hajlamosak leszünk az emberi fejlődést alkotó különböző részek összessége alapvető kapcsolatának (solidarité) elhanyagolására: de bármely más hasonló választás ugyanehhez a szomorú következményhez vezetne, márpedig valamiféle választás egyértelműen szükséges. E veszély kevésbé erős és kevésbé közeli, ha a történeti elemzés egészét lehetőleg ahhoz a társadalmi elemhez igazítjuk, amely a legnagyobb hatást gyakorolta az egész fejlődésre, s amelynek a tekintetbevétele mintegy magától kiváltja a többiekét. De ennek az elemzésnek ez a sajátossága nem ment fel attól a szigorú ésszerű kötelezettségtől, hogy amennyire csak lehetséges, az összes megfelelő eszközzel a társadalmi fejlődés különböző aspektusainak egyetemes kapcsolatára vonatkozó közvetlen és összefüggő elképzelésünket elménkben tartsuk, hiszen gyenge értelmünk igencsak hajlik arra, hogy szem elől tévesse a nélkülözhetetlen egységet, különösen korunk túlzott specializálódásra, szétforgácsolódásra való hajlama miatt. A célból, hogy megakadályozzuk vagy helyesbítsük azokat a torzításokat, amelyek a túlzottan elszigetelő módon eljáró történelem túlsúlyából eredhetnek, a tárgy természete tartalmaz egy kiváló jellegzetességet, s ez abban áll, hogy az általános fejlődés különböző lényegi részeit gyakorta összehasonlíthatjuk, s így győződünk meg arról, hogy azok a változások, amelyeket az egyikben megfigyelhetünk, ténylegesen megfelelnek a többiben bekövetkező egyenértékű változásoknak: hasonló ellenőrzés híján az eredeti változásokat rosszul értékelnénk, mert vagy túloznánk, vagy illúzióink keletkeznek. E fejezet későbbi részeiben és munkánk egész további menetében, remélem, fel fogják ismerni, hogy ez a racionális igazolás spontán módon és igen nagy mértékben alkalmazható a történeti elemzésre vonatkozó alapvető elképzelésünkre. Hogy kezdettől fogva megfelelőképpen kiemeljem ezt a sajátosságot, elég lesz azt bemutatnom, hogy az általános dinamikus törvények, amelyeket kezdetben egyedül az emberiség intellektuális fejlődésének megfigyeléséből vezettem le, teljes összhangban vannak azokkal, amelyeket később az anyagi fejlődés sajátos vizsgálata tár fel: e természetes kapcsolat a két legtávolabbi pont között már eleve s annál inkább jelzi az összes közbenső aspektus hasonló összefüggését (concours).

Miután az emberi társadalom fejlődése egészének előbb általános irányát, majd lényegi sebességét, végül szükségszerű rendjét ekképpen előzetesen jellemeztük, a továbbiakban eltekinthetünk minden további bevezetéstől, s közvetlenül megkezdhetjük a társadalmi dinamika alapvető elméletének közvetlen vizsgálatát, az előző magyarázatokhoz igazodva mindenekelőtt az emberi szellem kikerülhetetlen menete sajátos természeti törvényeit véve szemügyre. Számomra úgy tűnik, hogy eme elmélet igazi tudományos elvét az a nagy filozófiai törvényt alkotja, amelyet 1822-ben fedeztem fel ama három stádium (état), azaz a kezdeti teológiai, az átmeneti metafizikai és a végső pozitív nélkülözhetetlen és állandó egymásra következéséről, amelyet értelmünk, az elmélkedés bármely fájában mindig bejár. [...]

Miután az olvasó mintegy magától közelebbről megismerkedhetett [...] e törvény értelmével és rendeltetésével, teljesen felesleges lenne, hogy számára annak egyszerű

és hatékony igazolását még külön speciális módon is jelezzük az értelmi világ különböző területein. Mindenkinnek, akinek az emberi szellem általános történetéről valóságos ismeretei vannak, ezt a közvetlen történeti megerősítést mintegy magától el kellett már végeznie, amelyet már eleve és cáfolhatatlanul jelez minden egészséges szellem számára egyedi fejlődésünk tényleges menete a gyermekkortól a férfikorig, mint arra az első kötet elején utaltam. E fontos igazolás szolgálatába lehet állítani a racionális vizsgálat legkülönfélébb eszközeit, amelyekről a negyvennyolcadik előadásban megmutattuk, hogy a szociológiai kutatásokhoz tartoznak, azaz a tiszta közvetett avagy közvetlen megfigyelést, még a kísérletet is, valamint az összehasonlító módszer számos különböző formáját: tizenhét évig e nagy témáról gondolkoztam, megvitattam azt valamennyi oldalról, s alávettem a legkülönfélébb ellenőrzéseknek, s ez felhatalmaz engem annak tudományos tétovázás nélküli előzetes leszögezésére, hogy e különböző részleges vagy teljes körű vizsgálatok, ha azokat megfelelőképpen végzik el, végül mind ugyanazon irányba, e történeti állítás ellenállhatatlan megerősítése felé tartanak, amely állítás számomra olyan tökéletesen igazoltnak tűnik, mint bármely általános tény, amelyet elfogadnak a természet-filozófia más részeiben. A három stádium törvényének felfedezése óta valamennyi pozitív, valamelyes filozófiai képességgel megáldott tudós egyetért abban, hogy az sajátos pontossággal illeszkedik különböző tudományaihoz, bár ezt eddig kifejezetten még nem mindannyian jelentették ki. A valóságos ellenvetések, amelyekkel rendszerint találkozottam, nem magára a tényre vonatkoztak, hanem arra, hogy teljes egyetemességgel bírnak-e az értelmi világ különböző részei mindegyikében. Úgy tűnik nekem, hogy valamennyi haladott szellem implicite elismerte már ezt a nagy általános tényt a különböző, ma már pozitív tudományok vonatkozásában; ez azt jelenti, hogy a hármas értelmi fejlődést elismerik mindazon esetekben, ahol az lényegében befejeződött. Úgy tűnik, hogy semmi más lényeges korlátozást nem vetettek fel, mint annak az állítólagos lehetetlenségét, hogy ugyanezt az elképzelést kiterjesszük a társadalomra vonatkozó elméletekre. Ez az irracionális korlátozás, amelyet bizonyosan semmiféle elv nem igazol, nem jelez valójában mást, mint a teljes fejlődés tényleges befejezetlenségét az elméletek ezen rendje tekintetében; mindazonáltal nagyfokú bonyolultsága ellenére feltehetőleg a társadalomtudomány is kimozdult már a tisztán teológiai stádiumból, ma már valószínűleg csaknem mindenütt teljes mértékben elérte a tulajdonképpeni metafizikai stádiumot, bár egyébként közvetlenül még nem emelkedett fel a valóban pozitív stádiumba, kivéve talán a jelen Értekezést. Bármily természetesnek tűnik tehát az az átmeneti állapot, amelyet ama empirikus fél-meggyőződés jelez, természeténél fogva lényegében meddő ez a törvény minden általános alkalmazását ellenző beállítottság, hiszen e törvény fő filozófiai haszna éppenséggel a társadalmi elméletek teljes megújulása lenne. Mindenesetre ezt az alapvető bizonytalanokodást magának a semmi mással nem helyettesíthető időnek el kellene oszlatnia, s nincs szükség arra, hogy az ellenállhatatlan bizonyításhoz, amely spontán következne e tekintetben e kötet egészéből, közvetlen magyarázatot fűzzek eme racionális teljességében vett általános tény vonatkozásában. Mire lenne jó időt vesztegetni éppen azok meggyőzésére, akik eme olvasmány után is kitartanak ama dogmatikus állításuk mellett, hogy lehetetlen utolsóként a társadalomtudomány olyan pozitívvá tétele, mint amilyen a többi, kevésbé bonyolult tudomány, noha nyilvánvaló eme utolsó filozófiai átalakulás kibontakozó megvalósulása?

E megfontolásokból következik, hogy nem szükséges az emberi szellem általunk megállapított hármas alapvető fejlődésének közvetlen történeti igazolásával foglalkoznunk: bármely olvasó magától gond nélkül elvégezheti ezt az előzetes munkát, ha nem jutott volna benne megfelelően előre az előző kötetek folyamatos tanulmányozása során. Ellenben igen fontos hogy közvetlenül speciális figyelmet szenteljünk e nagy törvény filozófiai magyarázatára, mert az egyszerű általános tényként szükségképpen elvesztené elsődleges tudományos hatékonyságát. Az empirikus általánosság, amely az összes többi tudományban elégséges értékkel bírna, nem felelne meg teljesen a szociológia sajátos természetének, mint az következnek az e tárgyban a Negyvennyolcadik előadásban megállapított logikai elvekből. Felismertük, hogy jellegzetes módon e tudományban lehetséges a jelenségek összes alapvető viszonyának *a priori*, a közvetlen vizsgálattól független megállapítása, azokból a nélkülözhetetlen alapokból kiindulva, amelyeket előzőleg az ember biológiai elmélete szolgáltatott. Tudjuk azt is, hogy a szociológiai tanoknak csak e kiváló sajátosság megfelelő felhasználása biztosíthatja azt a racionális energiát, amely szükséges azon nagyon határozott akadályok megfelelő legyűréséhez, amelyekkel valóságos alkalmazásuk szembetalálja magát; ezentúl a tulajdonképpeni történeti indukciók lényegi pontosságának megcáfolhatatlan megerősítése rendszerint az effajta ellenőrzésből ered. Márpedig nincs olyan eset, amelyben nagyobb érdek fűződne ehhez az egyik vagy másik célból elvégzett eljáráshoz, mint a társadalmi dinamika egészére alkalmazható leg-alapvetőbb törvény esete. Gondosan kell tehát jellemeznünk azokat az emberi természet pontos ismeretéből nyert különböző általános motívumokat, amelyek egyrészt kikerülhetetlenné, másrészt nélkülözhetetlenné tették a társadalmi jelenségeknek ezt az egymásra következését, ha őket az értelmi fejlődés szempontjából szemléljük, amely fő mozgásukat közvetlenül lényegében meghatározta. [...]

Az első elemi elv, amely meghatározza ennek az értelmi fejlődésnek a kikerülhetetlen szükségességét, az embernek az az elsődleges hajlama, hogy akaratlanul is saját természete bensőséges érzéséből indul ki mindenfajta jelenség teljes és egyetemes magyarázatában. A filozófiai szellem sajátos fellendülésének kezdete óta helyesen utaltak ugyan az önmegismerés alapvető nehézségére, de mégsem kell túlzottan abszolút értelmet tulajdonítani ennek az általános megjegyzésnek, amely csak az emberi ész már haladott állapotára vonatkozhat. Valóban, az emberi észnek szokásos elméleteiben a kifinomultság figyelemre méltó fokára kellett eljutnia, hogy meglepődjön saját tettei miatt, magára irányítva azt a spekulatív tevékenységet, amelyet kezdetben szükségképpen kizárólagosan a külső világ váltott ki benne. Ha egyfelől az ember eredetileg önmagát mint a mindenség központját tekinti, akkor nem kevésbé kikerülhetetlenül hajlik arra is, hogy önmagát egyetemes típusá emelje. Nem tudott más elsődleges magyarázatot találni a különböző jelenségekre, mint azoknak a saját tetteihez való hasonítását – annyira, amennyire lehet, – hiszen ezek azok, amelyekről azt hiheti, hogy az őket kísérő természetes érzések révén megérti létrehozataluk lényegi módját. Az eredeti aforizma megfordításával megállapíthatjuk tehát, hogy az ember kezdetben lényegében csak saját magát ismeri; ekképpen az egész elsődleges filozófiának főleg abból kellett állnia, hogy többé vagy kevésbé sikeres módon ezt a spontán egységet átvigye az összes többi tárgyra, amely egymás után felkeltheti születő figyelmét. [...] Ez hát a teológiai filozófia spontán eredete, amelynek igazi szelleme valóban abban áll, hogy a jelenségek bensőséges természetét és

létrehozataluk lényegi módját úgy magyarázza meg, hogy amennyire csak lehetséges, az emberi akarat által létrehozott tettekhez hasonlíja őket, követve eredeti hajlamunkat, hogy minden lényt úgy tekintsünk, mint akik a miénkhez hasonló és egyébként – szokásosan nagyobb energiájukból következően – magasabb rendű életet élnek, mint ezt már jeleztem 1825-ben, *Considérations philosophiques sur les sciences et les savants* (Filozófiai vizsgálódások a tudományokról és a tudósokról) című munkám első cikkében. Ez az alapvető hamis megoldás annyira kizárólagos, hogy az ember még értelmi fejlődésének leghaladottabb stádiumában is csak úgy tudott róla lemondani, hogy tényleg feladta az elérhetetlen cél keresését, s ma már eltekintve a szó szoros értelmében vett okoktól a jelenségek egyszerű törvényeinek megállapítására korlátozta magát: olyan szellemi beállítottság ez, amely nyilvánvalóan az emberi ész kései érettségét tételezi fel. [...]

A teológiai filozófia legalapvetőbb sajátosságát és sokáig tartó tekintélyének elsődleges forrását ez az ellenállhatatlan eredeti spontaneitás képezi. Ebből rögtön következik a filozófia jellegzetes küldetése, minthogy egyedül ez képes értelmi fejlődésünk kezdeti nélkülözhetetlen kiindulópontját megteremteni. A szóban forgó Értekezés kezdetétől fogva minden egyes különböző részében bőszégesen felismerhettük, hogy akármilyen tárgyat veszünk, a kezdeteknél lehetetlen a valóban pozitív elmélet, azaz egy olyan elképzelés, amely racionálisan megalapozott az előzetes megfigyelések megfelelő rendszerében; ez azért van így, mert, függetlenül a tekintélyes időtől, amit e megfigyelések nyilvánvalóan lassú felhalmozása megkíván, elménk bele sem kezdhetne ezekben anélkül, hogy kezdetben ne irányítaná és a későbbiekben folyamatosan ne ösztönözné valamely előzetes elmélet. Végigvéve a természetfilozófia minden lényeges ágát, újabb indokokat találtunk annak igazolására, hogy értelmünk számára az abszolút empirizmus, bármit is mondjanak, nemcsak teljes mértékben meddő, hanem egyáltalán lehetetlen is, hiszen ez sehol sem nélkülözhet valamiféle, reális vagy csalóka, homályos vagy pontos doktrínát, amelynek az a hivatása, hogy spontán törekvéseit összefogja és ösztönözze, kialakítsa az elmélkedés nélkülözhetetlen folytonosságát, mert enélkül az elméleti tevékenység szükségszerűen kihunyna. Például, vajon ma az állítólagos meteorológiai megfigyelések roppant tudományos kompilációjának miért nincs igazi hasznossága, sőt igazi komoly jelentősége? Ez kétségkívül gépies empirikus jellegűkből ered. Csak akkor tesznek szert igazi értékre, csak akkor lesz spekulatív hatékonyságuk, ha szokásosan valamilyen a szó igazi értelmében vett elmélet irányítja őket, bármilyen hipotetikus legyen is ez először. Akik ezzel szemben azt várnák, hogy egy ilyen bonyolult tárgyban az elméletet maguk a megfigyelések sugallják, azok teljesen félreismernék az emberi szellem szükségszerű menetét, amelynek az kell, hogy a tudományos megfigyeléseket még legegyszerűbb kutatásaiban is megelőzze valamiféle elképzelés a megfelelő jelenségekről. Ha az olvasó itt megfelelően összefoglalja mindazt, amit ez az Értekezés folyamatosan nagy számban és változatosságban felhozott e nélkülözhetetlen értelmi kötelezettség igazolására, akkor mentesít minket attól, hogy tovább ismételnünk ezt a vitathatatlán állítást. Csak arra emlékeztetnék, amit sajátos formában a negyvenhetedik előadásban még egyértelműbben igazoltam, hogy erre a társadalmi elmélkedésekben nemcsak a magasabb fokú bonyolultság miatt van szükség, hanem ama különös jellegzetesség miatt is, hogy itt a jelenségeket magukat is megfelelő mértékben csak a társadalom és az emberi szellem hosszú előzetes fejlődése hozhatta létre, függetlenül a megfigyelő előkészületeitől és a megfigyelések felhalmozásától. [...]

Egyszerű logikai nézőpontból ez tehát az a nélkülözhetetlen elsődleges hivatás, amely a teológiai filozófiának értelmünk alapvető fejlődésében jutott, ahol a képzelet kibontakozása a faj és az egyén esetében egyaránt mindenütt szükségképpen mindig megelőzi a megfigyelés kibontakozását. E filozófiának, amelyet csodálatraméltó spontaneitás jellemmez, jutott az a feladat, hogy az emberi szellemet valóban kiragadjon abból az igazi ördögi körből, amelybe, úgy tűnt először, visszavonhatatlanul be volt zárva, ahol fogva volt két egyformán parancsoló ellentétes szükségszerűség között: először megfigyeléseket kellett volna végeznie, hogy eljusson a megfelelő elméletekhez, ugyanakkor valamiféle elméleteket is el kellett volna elképzelnie, hogy hatékony megfigyeléseket folytathasson. E fatális logikai ellentmondásnak nyilvánvalóan nem lehetett más megoldása, mint az amit a teológiai filozófia kezdeti kikerülhetetlen fellendülése természetesen nyújtott, amennyiben a lehetőség határain belül mindenféle jelenséget az emberi cselekvésekhez hasonlított: vagy közvetlenül az eredeti elképzelés szerint, amely minden testet sajátosan egy a miénkéhez többé-kevésbé hasonló étellel lelkesített át; vagy később aszerint a tartósabb és termékenyebb hipotézis szerint, amely a látható világ fölé egy szokványosan láthatatlan, többé vagy kevésbé általánosított emberfeletti cselekvőkkel benépesített világot helyezett, s amely szerint minden észlelhető jelenséget folyamatosan ezek szuverén aktivitása határozott meg, akik kedvük szerint módosították az anyagot, amely nélkülük teljes tehetetlenségre lett volna ítélve. A születő értelem hajlamos volt a legilluzórikusabb magyarázatok naív stádiumban részesítésére. S e második, jobban ismert s eszméinktől kevésbé távol eső stádiumban, amely azonban soha nem lehetett a kezdeti, már igen könnyen hozzáférhető s terjedelmes forrásokat biztosított az értelem szükségletei kielégítésére a teológiai filozófia: ha a természet látványa valamiféle újabb zavarba ejtő dolgot kínált, valóban elegendő volt, ha vele azt az elképzelést állították szembe, hogy a megfelelő eszmei cselekvő újabb akarásáról van szó, vagy pedig egy új cselekvő kevésbé költséges létrehozásának eszközéhez folyamodtak. [...] Ma a megfelelő nevelés hatása alatt lehetséges erőteljesen ragaszkodnunk ahhoz, hogy csak a jelenségek egyszerű törvényeit keressük, eltekintve a szó szoros értelmében vett, elsődleges vagy célokaitól; s mégis, az állandó bölcs elővigyázatosság ellenére nem ébred-e fel nagyon gyakran a gyermekes kíváncsiság, amely mindenekelőtt az összes dolog eredetét és célját kívánja megismerni. Az údvös racionális szigorúságot bizonyosan csak azóta tudjuk gyakorolni, mióta valóságos ismereteink halmaza mindenütt elég nagy ahhoz, hogy végül is ésszerű reményünk lehessen e természeti törvények felfedezésére, míg azok hatékony keresése az emberi elme gyermekkorában a legkisebb sikerrel sem járhatott. [...]

E tisztán értelmi motívumokhoz kapcsolódnak nem kevésbé spontán módon a morális és mindenekelőtt társadalmi motívumok, amelyek már önmagukban is nagymértékben vitathatatlanná teszik a teológiai filozófia szükségességét. Az előbbi szempontból a teológiai filozófiát az a szerencsés tulajdonság jellemezte, hogy megfelelően erőteljes önbizalmat tudott ébreszteni az emberben, általános helyzete és végső hatalma tekintetében az általános felsőbbrendűség alapvető érzését sugallva neki, ami a csalóka túlzás ellenére hosszú ideig nélkülözhetetlen volt valóságos cselekvéseink fokozatos fejlődéséhez. Gyakran szemlélték meglepődéssel azt a mély és látszólag megmagyarázhatatlan ellentétet, amely az emberiség gyermekkorában mindenütt megmutatkozott minden eszközünk tényleges hatóerejének gyengesége és a külvilág felett gyakorolni vágyott határtalan uralom

között. Ez a látszólagos össze-nem-illés a tevékenység terén teljes mértékben hasonló ahhoz, amit az imént észleltünk az elmélkedés terén. Mint az, ez is természetes módon adódik abból a kezdeti törekvésből, amit a teológiai filozófia természetes módon produkált; a későbbiekben egészen speciális módon kapcsolta az embert az effajta filozófiához. Ugyanis ha ez az összes jelenséget úgy tekintjük, mint amit egyedül emberfeletti akaratok irányítanak, akkor reménykedhet abban, hogy vágyainak megfelelően módosíthatja a természet egészét; kétségkívül nem személyes erőforrásai segítségével, mert ezek nyomorúságos elégtelensége akkor eléggé nyilvánvaló lehetett, hanem a szellemi hatalmaknak tulajdonított korlátlan uralom révén, feltéve, hogy önkényes közbeavatkozásukat alkalmas kérés útján sikerül megnyerni magának. Ha ellenben már kezdetben úgy tudta volna felfogni a világot, mint ami szigorúan változatlan törvényeknek van alávetve, akkor annak nyilvánvaló lehetetlensége, hogy azok működését valamiképpen módosítsa és azokat megismerje, szükségképpen végzetes csüggedtséget sugallt volna neki, s ez megakadályozta volna, hogy kezdeti apátiájából és szellemi tompultságából valaha is kiszakadjon. Mióta a lassú és kínos társadalmi, egyszerre értelmi és anyagi fejlődés fáradságos úton oda vezetett minket, hogy a természetre eléggé kiterjedt módon képesek vagyunk hatást gyakorolni, megtanulhattuk, hogy nyomorúságunkat enyhítendő fokozatosan lemondjunk mindenféle természetfeletti segítségről, ugyanakkor amikor a hosszú tapasztalat keserűen érezte velünk ezek tökéletes hatástalanságát. De kezdetben emberi beállítottságaink szükségképpen fordítottak voltak, mert az általános helyzet lényegében ellentétes jellegű volt. Akkor csak felülről jöhetett a bizalom és ennek következtében a bátorság, azokból a kikerülhetetlen illúziókból, amelyek nekünk csaknem határtalan hatalmat ígértek, s akkor még nem gyaníhattuk mindennek a hiábavalóságát. Látható, hogy itt szándékosan eltekintek a jövőbeni életre vonatkozó reménység különféle formáitól, amelyek csak később tehettek szert nagy társadalmi jelentőségre, mint azt a történelem megerősíti, s ahogy azt rövidesen meg fogom magyarázni. [...] A vallási szellem már régóta fenyegető hanyatlásától kezdve meg kellett alkotni a szó szoros értelmében vett *csoda* fogalmát, az isteni beavatkozásnak tulajdonított és kivételes események jellemzésére. De ez a fogalom világosan jelzi, hogy a természeti törvények általános elve már nagyon közismert és bizonyos tekintetekben egyenesen túlnyomó kezdett lenni, hiszen nincs más értelme, mint hogy az ellentétesség révén megjelölje azok pillanatnyi felfüggesztését. Kezdetben és amennyiben a teológiai filozófia teljes mértékben uralkodott, egyáltalán nem voltak csodák, mert minden egyformán csodásnak tűnt, mint arról cáfolhatatlanul tanúskodnak az antik költészet naív leírásai, ahol a legközönségesebb események teljesen összekeverednek szörnyűséges csodákkal, és spontán módon hasonló magyarázatban részesülnek. [...] A nélkülözhetetlen kidolgozás során, amely hosszú időn át előkészítette a spekulatív stádiumot, elméleti tevékenységünket megfelelő módon csak a teológiai filozófia erőteljes csalásai bátoríthatták, amelyek az ember egyetemes felsőbbiségére és a külső világ feletti korlátlan hatalmára vonatkoztak, mint ezt jeleztem az asztrológia és az alkimia kapcsán. Még ma is, amikor ez a kezdeti filozófia a kissé már haladott elmékben lényegében már csak a társadalmi spekulációk terén uralkodik, közvetlenül igazolható e tárgyban egy ilyen hajlam, ha észre vesszük, hogy értelmünk milyen nehezen mond le a hasonló agyrémekről, amelyek azt ígérnek nekünk, hogy kedvünk szerint módosíthatjuk a politikai jelenségek egész menetét, s nélkülük úgy tűnik, hogy a kuta-

tásoknak ez a rendje nem váltana ki belőlünk elégséges tudományos érdeklődést. Az, hogy ez a sajátosság nyilvánvalóan részes a teológiai-metafizikai politika mai fennmaradásában, közvetlen halovány képzetet adhat nekünk arról, hogy milyen befolyása volt eredetileg ennek a jellemvonásnak, amikor teljes mértékben kiterjedt az értelmi rendszer valamennyi részére, s amikor következképpen az ember nem rendelkezett semmiféle szabályos, akár közvetett eszközzel, hogy az efféle illúziók vonzásával szemben értelmét biztosítsa. Így tehát míg egyfelől értelmi szempontból vizsgálva a teológiai filozófia felett meg egyedül az emberi vizsgálódás spontán módjának és kutatásaink eredeti természetének, másfelől morális szempontból tekintve csak ez volt képes arra, hogy kifejlessze aktív energiáinkat, mert eredeti állapotunk mélységes nyomorúságában mindig felragyogtatta azt a vonzó reményt, hogy teljes mértékben uralkodhatunk a külső világon, méltó kárpótlást ígérve spekulatív erőfeszítéseinkért.

A társadalmi megfontolások, amelyek nem kevésbé határozott módon ugyanehhez a kezdeti nélkülözhetetlen szükségességhez vezetnek el, rendkívüli jelentőségűek ugyan, de velük kapcsolatban itt csak nagyon rövid jelzésekre korlátozódunk. [...] Két fő szempontból kell megfelelő módon tekintetbe vennünk a teológiai filozófia magas társadalmi rendeltetését, vagyis hogy először is felügyeli a társadalom alapvető megszerveződését, valamint később lehetővé teszi egy spekulatív osztály állandó létezését. Az első szempontból el kell ismerni, hogy minden valóságos, szilárd és tartós fennállásra képes társadalom szükségképpen feltételezi, hogy megvan a közös vélemények egy meghatározott előzetes rendszere, amely képes megfelelően féken tartani az egyéni eltérések természetes féktelen kibontakozását, s ez folyamatos módon túlnyomó befolyást gyakorol. E kötelezettség még a jobban fejlett társadalmi állapotban is cáfolhatatlanul megvan, ahol pedig anynyi spontán, belső és külső ok oly nagy energiával mind együttműködik abban, hogy az egyént a társadalomhoz kösse, annál inkább lehetetlen mentesülni ez alól a kezdeteknél, amikor a családokat még csak csekély szármű, bizonytalan és tökéletlen kapcsolat fűzi egymáshoz. Akármilyen társadalmi hatalmat tulajdonítunk is az érdekek összhangjának, az érzelmi szimpátiának, ez az összhangzás és ez a szimpátia bizonyosan nem elegendő, hogy akár a legkisebb tartós társadalmat is létrehozza, ha a szokásosan kikerülhetetlen egyenetlenségeket nem előzi meg és nem javítja ki megfelelő módon az értelmi közösség, amelyet bizonyos alapvető fogalmakhoz való egyhangú ragaszkodás határoz meg. Agyi ökonómiaink reális együttműködésében gyenge természetes energiája van tisztán értelmi szerveinknek. Ennek ellenére az előző fejezetben mégis azt ismertük fel, hogy a házi életben nem, de a társadalmi életben és még inkább a politikai életben szükségképpen az értelemnek kell vezetnie. Csak az értelem révén lehet hatékonyan megszervezni a társadalomnak az egyénekre való általános visszahatását, amely a kormányzat alapvető rendeltetése, s amely a világra és az emberiségre vonatkozó közös vélemények megfelelő rendszerét követeli meg. Nem lehet tehát elvileg fel nem ismerni egy ilyen rendszer nélkülözhetetlen politikai szükségességét az emberi fejlődés bármely szakában, még inkább a társadalom gyermekkorában. Másfelől viszont azt sem lehet tagadni, hogy a társadalmi szerveződés elsődleges alapját az emberi szellem előzetes tevékenységének kell létrehozni, amely szellem kifejlesztése viszont kizárólag csak maga a társadalom által lehetséges, a társadalom kibontakozása pedig valójában elválaszthatatlan az értelemétől, noha az egyébként részlegesen hasznos tudományos elvonatkoztatás gyakran elfelejti ezt a cáfolhatatlan kapcsolatot. Új szem-

pontból látjuk tehát, hogy az emberiség politikai szempontból be van zárva egy igazi, két egyaránt ellenállhatatlan szükségesség tökéletes ellentétéből következő ördögi körbe, ahogy logikai vonatkozásban is be volt zárva. Miként az előző esetben, e második vonatkozásban is az egyetlen lehetséges megoldás nyilvánvalóan adódik a teológiai filozófiát jellemző csodálatraméltó spontaneitásból. Ez a filozófia, szerencsés alapvető tulajdonsága révén különösképpen arra rendeltetett, hogy az elsődleges társadalmi szervezetet kizárólagosan irányítsa, minthogy egyedül képes arra, hogy elsőre kialakítsa a közös vélemények kielégítő rendszerét. Fontos e tekintetben megfigyelni, hogy a teológiai filozófia e magas rendű társadalmi funkcióját igen gyakran nagyon hibásan fogják fel, amikor azt elsősorban a jövőendő élet távlata által spontán módon kialakított fegyelemből származtatják. Bármi legyen ez utóbbi hiedelem valóságos hatása, minden tekintetben s különösen az emberiség első kora vonatkozásában bizonyosan túlzott jelentőséget tulajdonítanak neki, pedig a történelem megmutatja, hogy a teológiai filozófia már jelentős politikai hatással volt, mielőtt az a spontán hajlamunk, hogy a létezés örökkévalóságát feltételezzük, nagyobb társadalmi hatást fejthetett volna ki. Vitathatatlan ugyanakkor, hogy az effajta hiedelmek természetüknél fogva csak magas fokon szentesíthették a közös vélemények előzetesen létező rendszerét, anélkül, hogy valamiképpen részt vehettek volna e rendszerek kialakításában. Márpedig a teológiai filozófia fő társadalmi rendeltetése szerintem az, hogy közvetlenül és spontán módon kialakítsa ezeket, ezzel szolgálja az emberiség politikai fejlődését éppúgy, mint értelmi és morális kibontakozását. E filozófia ma a szétbomlás olyan állapotába jutott, hogy lényegében legrajongóbb híveiből is kivett annak a kezdeti hajlamnak a valóságos érzete, amely természetes módon az eszmék közösségét sugallta, sőt ellenkezőleg, erősödő felbomlása miatt több évszázad óta igencsak hozzájárul a mély értelmi egyenetlenség kialakításához. [...]

E magasrendű társadalmi funkció mellett a teológiai filozófia kezdeti túlsúlya más szempontból is nélkülözhetetlen volt az emberiség értelmi fejlődése számára, mert egyedül ez volt képes a társadalom keblében kialakítani egy speciális osztályt, amely szabályszerűen a spekulatív tevékenységnek szentelte magát. Ez utóbbi funkció természeténél fogva nem annyira alapvető, mint az előző, amelynek egyébként szükségszerű következménye, de e szempont nagy szociológiai bizonyításunk egésze számára nem kisebb hatékonyságú, sőt spontán módon azzal a kettős előnnyel rendelkezik, hogy megítélése könnyebb és alkalmazása hosszabb időre terjed; e szempontból ugyanis a teológiai filozófia túlsúlya a legfejlettebb népeknél mondhatni napjainkig tartott. Ma közvetlenül nem tudunk helyes elképzelést alkotni arról a roppant nehézségről, amit az emberiség gyermekkorában az elmélet és gyakorlat közötti mégoly kezdetleges megosztás első ízben történő létrehozása jelentett, s amely visszavonhatatlanul a főleg spekulatív osztály állandó létezése révén válósult meg. Értelmi gyengeségünk oly mértékben hajlamosít minket minden tekintetben a leganyagiásabb rutin elfogadására, hogy még ma is, elméleti szokásaink kifinomulása ellenére is rendkívül nagy nehézséget jelent bármifajta új művelet megfelelő értékelése, ha az nem érinti közvetlen gyakorlati érdekünket. Bármily tökéletlen, ez az összehasonlítás is megérthető, hogy az első társadalmi korszakban mennyire lehetetlen volt közvetlenül, a kizárólag rabszolgákból és harcosokból összetevődő népség keblében kialakítani egy olyan testületet, amely lényegében mentes a katonai és ipari gondoktól, s amelynek jellegzetes tevékenysége mindenekelőtt értelmi.

E durva időkből ezt az osztályt sem létrehozni, sem eltérni nem lehetett volna, ha a társadalom szükségszerű menete spontán módon nem teremtette volna meg, s már megelőzőleg nem ruházta volna fel többé-kevésbé tiszteletben tartott természetes tekintéllyel, a teológiai filozófia kezdeti kikerülhetetlen túlsúlyából adódóan. E második szempontból ez, a spekulatív testület kialakítása ennek a kezdeti filozófiának a politikai hivatása, s nemhogy semmiféle előzetes vitát nem tűrt el e testület társadalmi léte, hanem ellenkezőleg, lényegében meg kellett, hogy előzze, sőt irányítsa az összes többi osztály szabályos megszervezését, ahogy ezt történeti elemzésünk rövidesen igazolni fogja. Bármily nagy volt a papi kasztookban az értelmi munkák kezdeti zűrzavara, bármennyire hiábavalók voltak szükségképpen fő kutatásaik, mégis vitathatatlan, hogy az emberi szellem nekik köszönheti az elmélet és a gyakorlat közti első hatékony megosztást, amelyet más módon nem lehetett volna létrehozni. Szükségtelen tovább foglalkoznunk e megosztás nyilvánvaló értelmi és társadalmi jelentőségével, amely megosztás a legnehezebb mind egyik közt, amit fejlődésünk egészében az emberi munka teljességének megszervezése megkívánt. [...]

Az értelmi rendeltetést tekintve bármely tárgyban azt fogjuk találni, hogy a spontán túlsúlyal bíró teológiai filozófiának, miután kizárólagosan meghatározta értelmünk korai ébredését, vezette folyamatos fejlődését akkor, amikor semmiféle igazi filozófia nem volt még megfelelőképpen lehetséges, szükségképpen azzal kellett befejeznie pályafutását, hogy miután a pozitív filozófiával való teljes ellentétessége tisztán kezdett kirajzolódni, mindenütt az emberi szellem elnyomására kellett törekednie. Erkölcsei tekintetben is legalább ennyire nyilvánvaló, hogy az a vigasztaló bizalom és aktív energia, amelyet az emberiség első korszakában e filozófia illúziói olyan szerencsés módon sugalltak, fokozatosan változni kezdett, végül, túl hosszú hatalma alatt – a példák közismertek – elnyomó rémuralommá és közönyös fásultsággá lett attól a perctől kezdve, ahogy túlsúlya veszélybe került, s arra kényszerült, hogy visszatartson és ne ösztönözzön. A pozitív filozófia végső felsőbbrendűsége éppoly kétségbevonhatatlan e tekintetben, mint az előzőek vonatkozásában is, ahogy ezt történeti elemzésünk egésze spontán módon igazolni fogja: csak e filozófia képes arra, hogy az emberi ész férfikorában merész vállalkozásaink közepette megingathatatlan lelkiert és megfontolt állhatatosságot alakítson ki bennünk, közvetlenül saját természetünkől nyerve azt, külső segítség és képzelt béklyók nélkül. Végül, társadalmi szempontból tekintve, bár a teológiai filozófia valóságos túlsúlya e tekintetben sokkal tovább tartott, ma nem szükséges már formálisan is megállapítani, hogy eredeti hivatása ellenére nem az emberek összekapcsolása felé hat, hanem lényegesen hozzájárul megosztásukhoz; ugyanígy, miután létrehozta a spekulatív tevékenységet, azzal végezte, hogy azt egyértelműen akadályozza. A vallási hiedelmek hanyatlása óta az egyetemes, valamint az ösztönzés és irányítás képessége egyre kizárólagosabb módon a pozitív elképzelések összességének sajátja, s csak ezek képesek ma spontán módon egy olyan igazi értelmi közösséget létrehozni, a világ egyik végétől a másikig, éppoly tartós, mint kiterjedt alapokon, amely egy nagyobb politikai szerveződés szilárd alapja lehet. [...]

Az emberi természet alapvető törvényei szerint a faj fejlődésének, ugyanúgy, mint az egyénének, képességeink összességének megfelelő előzetes gyakorlása után oda kell érkeznie, hogy spontán módon az észnek egyre határozottabb elsőbbséget tulajdonítson a képzelet felett, noha ez utóbbi kibontakozása kezdetben szükségképpen hosszú ideig

túlnyomó volt. Így van az, hogy mindkét esetben a legkiválóbb emberi képességek fokozatosan ama általános befolyás elnyerése felé törekszenek, amelyre csekélyebb organikus energiájuk ellenére kezdettől fogva rendeltettek, s amely egyedül képes agyi ökonómiánk tartós harmóniájának megteremtésére. Ugyanazok az elemi motívumok, amelyek ezt a menetet az egyedi organizmusra kényszerítik, magasabb rendű bonyolultsága és jellegzetes örökkévalósága miatt még ellenállhatatlanabb erővel írják elő ezt a társadalmi szervezet számára. A teológiai filozófia kezdeti kikerülhetetlen túlsúlya ellenére ma leszögezhetjük, hogy ez a fajta filozofálás értelmünk számára sosem volt más, mint egyfajta kényszermegoldás, amely felé kezdetben spontán hajlamunk csak azért vont olyan kizárólagosan, mert egy jobb filozófia teljesen lehetetlen volt. Bármely tárgyban, amikor megfelelő előkészítés után a módszerek versengése valóban lehetővé vált, az ember sosem habozott, hogy az első okok keresését egyre inkább a jelenségek valóságos törvényeinek kutatásával helyettesítse, mert ez utóbbiak jobban illeszkednek hatékony képességeihez és igazi szükségleteihez, bár a korábbi szokások vonzása miatt, amelyek ellen semmiféle racionális nevelés nem küzdött eléggé, kétségkívül gyakran vissza kellett esnie korábbi illúziói időleges megújításába. Tulajdonképpen a teológiai filozófia még individuális vagy társadalmi koragyermekkorunkban sem lehetett szigorúan véve egyetemes, azaz a legegyszerűbb és a legközönségesebb tényeket a jelenségek minden rendjében úgy tekintették, mint amelyek lényegében természeti törvények alá vetettek, ahelyett hogy természetfölötti cselekvők önkényes akaratának tulajdonították volna őket. A jeles Adam Smith például *Filozófiai esszéiben* igen szerencsésen jegyezte meg, hogy a nehézkedésnek egyetlen korban és országban sem volt istene. Olyannyira ez a helyzet általában az eléggé elemi és ismerős jelenségekkel kapcsolatban még a legbonyolultabb témák esetében is, hogy tényleges viszonyaik tökéletes változatlansága mindig spontánul szemébe kellett, hogy tűnjön a legkevésbé felkészült megfigyelőnek is. Abban a morális és társadalmi rendben, amelytől ma egy alaptalan ellenállás következetesen távol akarja tartani a pozitív filozófiát, a mindennapi élet legegyszerűbb jelenségei vonatkozásában a természeti törvények gondolatának szükségképpen mindig jelen kellett lenni, ahogy ezt nyilvánvalóan megköveteli valóságos egyéni vagy társadalmi létünk általános vitele, amiben sohasem lett volna lehetséges semmiféle előrelátás, ha minden emberi jelenséget szigorúan természetfölötti cselekvőknek tulajdonítottak volna, mert ellenkező esetben logikus módon az ima lett volna az egyetlen elképzelhető erőforrás, hogy befolyásolják az emberi cselekvések szokásos menetét. E tárgyban azt is meg lehet jegyezni, hogy ellenkezőleg, az egyéni vagy társadalmi cselekvéseket jellemző első természeti törvények spontán kezdetei voltak azok, amelyek – képzelt módon a külső világ jelenségeire átvive – a teológiai filozófia igazi alapvető elvét képezték, előző magyarázataink szerint. Eszerint a pozitív filozófia elemi csírája ugyanolyan ősi alapjában véve, mint a teológiai filozófiáé, bár csak jóval később tudott kifejlődni. Ez az eszme rendkívül fontos szociológiai elméletünk tökéletes racionalitása szempontjából, mert az emberi élet sosem képes valamiféle igazi teremtést felmutatni, csak fokozatos fejlődést, s ezért a pozitív szellem végső kibontakozása tudományosan érthetetlen lenne, ha már az eredetnél nem vehetnénk számba első kezdetleges formáit. E kezdeti állapot óta, ahogy a megfigyeléseink spontán módon kiterjedtek és általánosabbá lettek, a kezdetben alig észrevehető kibontakozás, bár hosszú ideig alárendelt maradt, állandó, folyamatos, nagyon lassú előrehaladással folytató-

dott, míg a teológiai filozófia megőrződött azon, egyre kisebb számú jelenség számára, amelyek természeti törvényeit még semmiképpen sem lehetett megismerni.

[...]

Annak ellenére, hogy ellenállhatatlanul bizonyított az a vonzerő, amelyet az emberi szellemre fokozatosan a pozitív szellem gyakorolt, meg akarják őrizni a teológiai filozófia örök tekintélyét, és alapvető ellentétességük hamis értékeléséből kiindulva arról álmodoznak, hogy e kettő között csalogka kiegyezés jöhet létre. De mindazok a változatos magyarázatok, amelyeket e tekintetben az előző három kötet tartalmazott, már bizonyosan semmiféle kétséget nem hagyhatnak a két filozófia teljes összeegyeztethetlenségére tekintetében, akár a módszer, akár a doktrína tekintetében, ha egyszer jellegzetességük e vonatkozásokban már megfelelően kifejlődött. Igaz, hogy elsősorban nem lehet észrevenni ezt a kikerülhetetlen ellenszenvet a jelenségek valós törvényei és a lényegi okok kutatása között: feltéve, hogy a fizikai kutatás általánosságban végig a teológiai dogma alá rendelt marad, saját fejlődése kezdetben végbemehet anélkül, hogy bármiféle közvetlen összeütközéshez vezetne, mivel úgy tűnik, hogy az egyik filozófia csak ama alapvető rend többé-kevésbé másodlagos részleteinek a kutatására rendeltetett, s annak teljességét egyedül a másik becsülheti fel. Kezdetben a pozitív filozófia tényleges kibontakozása ép-penséggel ettől a spontán alárendelődéstől függött: ha máshogy lett volna, ennek a filozófiának a kezdő lendületét szükségképpen örökre megfojtották volna, mert eredetileg túl gyenge volt, hogy a közvetlen összeütközésnek sikerrel álljon ellen. De mióta a megfigyelések apránként elveszítve eredeti összefüggéstelenségüket fokozatosan a fontos viszonyok felé fordultak, a módszerek alapvető ellentéte minden tárgy tekintetében a doktrínák közti kikerülhetetlen ellenségességhez vezetett. Már mielőtt a közvetlen ellenségesség nyíltan kimondottá vált volna, ez az elemi ellenszenv mindenütt lelepleződött, akár a pozitív szellemnek a teológiai filozófia hiábavaló abszolút magyarázataival szembeni ösztönös vonakodásában, akár abban az ellenállhatatlan megvetésben, amelyet emebben az új iskola szerény kutatásai és körültekintő eljárása kiváltott: mindenesetre a valóságos okok tanulmányozása még összeegyeztethetőnek tűnt a lényegi okokéval. Amikor végre lehetővé vált jelentősebb természeti törvények felfedezése, ez a belső folyamatos ellentétesség rögtön minden tekintetben megmutatkozott: a képzelet és az ész, az abszolút szellem és a relatív szellem elsődlegessége jellegzetes összeegyeztethetlenségében, annak az antik hipotézisnek, hogy minden esemény önkényes akaratok szuverén irányítása alatt áll, az összeegyeztethetlenségében azzal az egyre cáfolhatatlanabb lehetőséggel, hogy az emberi bölcsesség ésszerű útján az eseményeket előre lehet látni és módosítani. [...]

Miután megfelelően jellemeztük elsőként az emberiség értelmi fejlődésének szükség-szerű kiindulópontját, aztán elkerülhetetlen végpontját, nagy szociológiai előadásunk nem kíván mást, mint a közbenso stádium most már szinte spontánul adódó általános értékelését. Már érzékeltettem több érdekes eset kapcsán, mennyire fontos elvileg, hogy bármely tárgyban a lényegileg közbenso esetek vizsgálatát csak azon két szélső eset pontos előzetes elemzésének nélkülözhetetlen befolyása alatt végezzük el, amelyek között a fokozatos átmenetet hivatottak végrehajtani. E mostani kérdés természeténél fogva e logikai előírás legfontosabb alkalmazását jelenti; mert ha elismertük, hogy az emberi szellemnek mindig a teológiai stádiumból kell kiindulnia, és minden tekintetben a pozitív

stádiumba kell megérkeznie, könnyen megérthetjük a kikerülhetetlen és nélkülözhetetlen szükségességet, amely arra kötelezi, hogy az egyikből a másikba a metafizikai stádium segítségével lépjen át. Mint már ezt ennek az Értekezésnek több helyén jeleztem, ez közvetlenül adódik a teológiai szellem és a pozitív szellem közti nagyon határozott természetes ellentétből, valamint a metafizikai elképzelések korcs és mozgékony jellegéből, amelynek folytán egyformán képesek alkalmazkodni az egyik fokozatos hanyatlásához és a másik már megkezdődött kibontakozásához, s így képesek arra, hogy a hirtelen változásoktól vonakodó értelmünk számára az átmenetet amennyire lehetséges csaknem észrevehetetlenné tegyék. Ahogy a teológia visszavonul az elmélkedés területéről, s mielőtt a fizika képes lenne ott végleg megvetni a lábát, a metafizika spontán hódítása készíti elő ezt átmenetileg; úgyhogy minden esetben e három filozófia felsőbbrendűségét folytatott vetélkedése alapján véve visszavezethető egy egyszerű célszerűségi kérdésre, amelyet az emberi szellem alapvető fejlődésének racionális vizsgálata alapján el lehet dönteni. A teológiai filozófia metafizikai átalakulása bármely tárgy esetében természetes módon úgy megy végbe, hogy az istenség helyébe fokozatosan az egységet teszik, amennyiben a vallási elképzelések általánosodnak, szünet nélkül csökkentve a természetfeletti cselekvők számát és aktív közbelépésüket, és végül elvileg, ha nem is ténylegesen egy legfelsőbb szigorúan vett egységhez érkezik el. A teológiai filozófia e legutolsó általános stádiumában a kezdeti sajátosságát elvesztett természetfeletti hatás a jelenségek közvetlen irányítását szokásosan csak úgy adhatta fel, hogy a maga helyén egy rejtelmes egységet hagyott, amely kezdetben szükségképpen belőle áradt ki, de az emberi szellem szükségképpen és egyre kizárólagosabban a napi használatban ennek tulajdonította az egyes események sajátos létrehozását. E furcsa filozofálási módnak hosszú ideig szükségesnek kellett lennie, egyrészt hogy megkönnyítse a teológia fokozatos hanyatlását apránként kiiktatva a természetfeletti okok sajátos közbeavatkozását, másrészt hogy előkészítse a fizika előrehaladó kibontakozását, egyre inkább hozzászoktatva az emberi szellemet a jelenségek kizárólagos tekintetbevételéhez: mindkét tekintetben az átmeneti helyzet egyszerre elkerülhetetlen szimptóma és nélkülözhetetlen segítség. Egyébként e filozófia általános szellemének a módszer és a doktrína tekintetében lényegében a teológiai filozófiához hasonlónak kellett lennie, sosem lehetett más, mint annak egyik fő módosulata. Csakhogy természeténél fogva kisebb az értelmi szilárdsága és mindenekelőtt, ennek következtében, jóval kevésbé erőteljes a társadalmi hatalma, úgyhogy sokkal jobban megfelel az egyszerű kritikai célnak, mint bármiféle igazi szervező feladatnak. Ezek a jellegzetességei, amelyek teljes mértékben alkalmazkodtak az egyéni vagy társadalmi emberi fejlődés egészében játszott átmeneti szerepéhez, még inkább alkalmatlanná teszik arra, hogy igazán ellenálljon a pozitív szellem fokozatos kibontakozásának. [...] Akárhogy is van, nem lehet általánosságban fel nem ismerni a metafizikának azt az értelmi képességét, hogy időlegesen valamely tárgy vonatkozásában mindaddig képez spekulatív tevékenységünket alátámasztani, amíg az tartalmasabb táplálékot tud magához venni, eltávolodva a tisztán teológiai éttrendtől és egyre inkább előkészülve az igazi pozitív diétára: e filozófia ugyanezt a lényegi sajátosságot mutatja a nagy logikai átmenetet folyamatosan kísérelő politikai átmenet irányításában. Nem feledve a súlyos társadalmi és értelmi veszélyeket, amelyek sajnos a metafizikai filozófiát is jellemzik, ez az értékelés megmagyarázza azt az igazi általános elvet, amelyből a legfejlettebb népességek körében

végül megszerzett átmenetileg egyetemes befolyása következett, mert ez a befolyás szükségképpen feltételezi annak az ösztönös érzetét, amely nem lehet teljesen téves, hogy ez a filozófia nélkülözhetetlen feladatot tölt be az emberiség alapvető fejlődésében. [...]

Hogy a [három stádium] törvénye megfelelően betölthesse tudományos rendeltetését, e hosszú és nehéz bizonyítást befejezendő és megerősítendő nem marad más feladatom, mint hogy röviden, az elvek tekintetében bemutassam a következőt: az anyagi fejlődésnek szükségszerű módon nemcsak hasonló, de teljes mértékben annak megfelelő utat kell követnie, amely út meglétét a fentiekben kizárólag az értelmi fejlődés vonatkozásában igazoltuk. Hiszen a társadalmi fejlődés egész rendszere természeténél fogva egész mélységében ez utóbbinak van alárendelve, mint azt e fejezet első részében kifejtettem. Minthogy ezt a kiegészítő kutatást ma sokkal inkább megértik, mint a fő elméletet, az anyagi fejlődés gyors átfogó áttekintése után csak arra lesz szükség, hogy hangsúlyozzuk az értelmi fejlődéssel való összefüggését. Ezek után majd az értelmi fejlődést éppolyan teljességgel sikerül jellemezni a tevékenység rendjében, mint ahogy ez már megtörtént a spekuláció rendjében, noha e kiegészítő eljárás nagyobb fokú egyszerűsége szerencsére lehetővé teszi annak erőteljes lerövidítését anélkül, hogy tudományos rendeltetésének ártanánk. Mindenekelőtt arról van szó, hogy megmagyarázzuk azt a bensőséges kapcsolatot, amely az emberi társadalmak világi fejlődésének két végpontját és közbeeső szakaszát összeköti a szellemi fejlődés megfelelő szakaszaival, mely utóbbiak alapvető egymásra következősét a fentiekben bemutattuk.

A racionális kutatásnak a politikai vizsgálatokra alkalmazható különféle általános eljárásai egyaránt és egyforma határozottsággal spontán módon annak a megállapításához vezettek, hogy az emberiség kezdetben kikerülhetetlenül a főleg katonai életre hajlott, s végső rendeltetése nem kevésbé ellenállhatatlanul a lényegében ipari lét felé vezet. Az egy kicsit is haladott értelem ma már nem tagadhatja meg annak a többé vagy kevésbé nyílt elismerését, hogy előrehaladó fejlődésünk szükségszerű kettős következményeként a katonai szellem folyamatosan hanyatlik és az ipari szellem fokozatosan erősödik, amit egyébként azok, akik napjainkban megfelelőképp foglalkoznak a politikai filozófiával, helyénvalóan értékelnek. Korunkban egyébként, amikor a modern társadalmak jellegzetes vonakodása a harcias élettől folyamatosan, egyre változatosabb formákban, még a hadsereg kebelén belül is egyre növekvő energiával mutatkozik meg; amikor például a katonai hivatásokra jelentkezők elégtelen száma mindenütt tagadhatatlan lett, hiszen az erőszakos sorozás, amely után ritkán következik az önkéntes kitartás, egyre inkább nélkülözhetetlen kötelezettség lett; egy ilyen tárgy vonatkozásában, amely fokról fokra ennyire belekerült a közvilágába, a mindennapi tapasztalat kétségtelenül felment a közvetlen bizonyítás alól. Bár e század kezdetén a katonai tevékenység kivételesen hatalmas mértékben fejlődött, de ezt az adott pillanatban az ellenállhatatlan abnormális körülmények utáni kikerülhetetlen sodródás határozta meg, és ipari és békés ösztönünk késlekedés nélkül és nagyon gyorsan újra felvette uralkodó fejlődésének szabályos menetét, ez úton biztosítva valóságosan a civilizált világ alapvető nyugalalmát, bár a nemzetközi viszonyok bármiféle rendszeres szervezetének időleges hiánya miatt gyakran úgy tűnik, hogy az európai harmónia veszélybe kerül; ez pedig még akkor is, ha nem vezethet igazán háborúhoz, elég ahhoz, hogy veszedelmes nyugtalanságot sugalmazzon. Nem arról van itt tehát szó, hogy a világi létezés általános jellegzetességeinek megfelelően meghatározzuk

a társadalmi haladás kiindulópontját vagy végpontját, mert szerencsére ennek megtárgyalása felesleges, közvetlen értékelésük pedig ki fog derülni a következő hat fejezetből, történeti elemzéseink egészéből. Minthogy azonban a társadalmi haladás menetét soha nem kapcsolták össze megfelelően az emberi természet lényegi törvényeivel és a társadalmi haladás nélkülözhetetlen feltételeivel, egyedül az a feladatunk, hogy az elvek tekintetében jelezzük, szükségszerű része ez az emberiség alapvető haladásának.

A primitív ember leküzdhetetlen ellenszenvé mindenfajta rendszeres munkával szemben nem tett lehetővé számára másfajta folyamatos tevékenységet, mint a háborús életet, lényegében az egyetlen, amelyre akkor alkalmas volt, s amely kezdetben a legegyszerűbb eszköz volt, hogy létfenntartását biztosítsa, a nagyon gyakori emberevéstől függetlenül is: az egyén általános fejlődése e tekintetben teljes mértékben hasonló a fajéhoz. Bármennyire sajnálatosnak is tűnhet ez a szükségesség, jellegzetes általánossága és folyamatos fejlődése még olyan korokban is, amelyek eléggé előrehaladottak ahhoz, hogy az anyagi létezés más alapokon nyugodhasson, érezteti az igazi filozófussal, hogy ennek a katonai rendszernek, amelynek a társadalom olyan hosszú ideig és oly teljes mértékben alá volt vetve, legalább időlegesen valami jelentős és nélkülözhetetlen feladatot kellett betöltenie az emberiség általános fejlődésében. Ma társadalmilag az ipari szellem uralkodik, mégis könnyű megérteni, hogy az emberi társadalmak anyagi fejlődése ezzel ellentétben hosszú ideig megkívánta a katonai szellem kizárólagos befolyását, hiszen csak ennek uralma alatt fejlődhetett az emberi iparkodás. E nélkülözhetetlen gyámkodás általános motívumai lényegében ugyanazok, mint amelyek később a vallási szellem motívumai voltak a tudományos szellem kibontakozásának előkészítésében, ahogy azt előbb kifejtettük. Ez azzal függ össze, hogy az ipari szellem, nem lévén képes a kezdetekben irányítani a világi társadalmat, természeténél fogva előfeltételezte egy jelentős fejlődés meglétét, amely tehát csakis a katonai szellem szükségszerű befolyása alatt mehetett végbe. Ennek szerencsés spontaneitása nélkül ugyanis az egyes családok lényegileg elszigeteltek maradtak volna egymástól, ami az emberi munka egészének mindenfajta jelentős megosztását s ennél fogva iparunk mindenfajta szabályos és folyamatos fejlődését megakadályozta volna. A katonai tevékenység társadalmi és mindenekelőtt politikai sajátosságai kezdetben teljes mértékben egyértelműek és határozottak voltak, egyszóval teljes mértékben megfeleltek annak a nagyszabású civilizációs funkciónak, amelyet be kellett tölteniük, noha csak átmeneti túlsúllyal bírhattak az emberiség fejlődésében. E tárggyal kapcsolatban már több filozófus helyesen felismerte, hogy ez a létmód alkalmas a fegyelem és a rendszeret szokásainak spontán kifejlesztésére, amelyek másképpen nem lettek volna kialakíthatók, s amelyek nélkül nyilvánvalóan egyetlen igazi politikai rendszer sem szerveződhetett volna meg. Tartós és valamennyire kiterjedt egyesülést az emberi családok közt semmiféle más eléggé energikus cél nem hozhatott volna létre, mint annak a parancsoló szükségessége, hogy háborús vállalkozás vagy egyszerűen közös védelem céljából valamiféle egyértelmű alárendeltségben egyesüljenek. Egyetlen más esetben sem lehetett az egyesülés célja ennyire sürgető és ennyire jól érzékelhető, egyetlen más esetben sem lehettek az együttműködés elemi feltételei ennyire ellenállhatatlanok. Mindezen tulajdonságok csodálatos módon alkalmazkodnak a primitív társadalmak természetéhez és szükségleteihez, amelyek a rendet kétségkívül kizárólag csak a háború iskolájában tanulhatták meg, amiről még ma is valamiféle halvány képet alkothatunk, ha azokat a

kivételes egyéneket vesszük szemügyre, akiket az ipari fegyelem nem képes kellően megpuhítani, s akik e tekintetben a régi embertípust képviselik, amennyire ez lehetséges. A politikai hatalom eredeti létrehozásával kapcsolatos költői álmódosások ellenére már akkor sem kételkedhetünk abban, hogy az első kormányzatoknak szükségszerűen lényegileg katonaiaknak kellett lenni, ha pusztán a világi megfontolások tekintetbevételére korlátozzuk magunkat, ugyanúgy, ahogy a szellemi hatalom sem lehetett kezdetben más mint teológiai. A háborús szellem túlsúlya nemcsak a politikai társadalmak eredeti megszilárdításához volt nélkülözhetetlen, de ez irányította folyamatos növekedésüket is, ami másként csak rendkívüli lassúsággal mehetett volna végbe, ahogy ezt világosan meg fogja mutatni a történeti elemzés egésze, márpedig ez az előzetes kiterjedés bizonyos fokig nélkülözhetetlen volt az emberi ipar végső kifejlődéséhez. Az emberiség a világi dolgok tekintetében tehát természeténél fogva az első időszakban ugyanolyan ördögi körben járt, mint amelyet a szellemi mozgás tekintetében kimutatunk, s amelyből mindkét esetben az egyetlen lehetséges kiutat a kezdeti hajlamok szerencsés spontán kibontakozása biztosíthatta. Valójában a katonai rendszer nélkülözhetetlen politikai alapját mindentűt a termelők egyéni rabszolgasága kellett, hogy képezze, hogy a harcosok számára lehetővé váljon jellegzetes tevékenységük szabad és teljes kifejlesztése. E szükségszerű feltétel híján teljes kudarcot vallott volna az ókorban az a nagy társadalmi művellet, amelyet a megfelelő időben a határozottan elképzelt és okosan vezetett katonai rendszer folytonos haladása révén kellett végrehajtani, ahogy ezt rövidesen ki fogom fejteni. Bár itt e tárgy kapcsán minden fejtegetés még korai, másfelől mégis utalnom kell a régi rabszolgaság alapvető intézményére, amely arra rendeltetett, hogy megszervezze az ipari élet későbbi teljességére való fokozatos és nélkülözhetetlen előkészületet, s így az emberiség nagyobb részét ellenállhatatlanul és kizárólagosan rákényszerítette az iparkodásra, a munkától való velünk született irtózás ellenére, s e rész kitartása a dologban azóta az első alapfeltétel lett. Visszatérve, amennyire gondolkodásunk ezt lehetővé teszi, ebbe a kezdeti állapotba, lehetetlen, hogy ne ismerjük fel ennek az erőteljes ösztönzésnek a korszakhoz illő szükségességét, ha tekintetbe vesszük az emberi fejlődés valóságos feltételeinek összességét. Az a helyénvaló irtózás, amelyet ez a hosszú időn át általános intézmény ma bennünk kelt, azzal függ össze, hogy spontán módon hajlamosak vagyunk azt a modern rabszolgaság alapján megítélni, gyarmataink rabszolgasága alapján, amely természeténél fogva igazi politikai torzképződmény, vagy a modern ipar keretében a kapitalistának alávetett munkás mindkettőt egyformán lealázó szervezett rabszolgasága alapján: a régi rabszolgaságnak, amely a katonának vetette alá a termelőt, az volt a hatása, hogy ellentétes tevékenységüket egyaránt fejlesztette, s így végül meghatározta spontán együttműködésüket a közös társadalmi haladás érdekében, ahogy ezt pontosabban ki fogom fejteni az ötvenharmadik előadásban.

Cáfolhatatlan tehát, hogy az emberiség kezdeti fejlődése szempontjából egyetemes politikai szükség volt a nélkülözhetetlen és kikerülhetetlen katonai tevékenység hosszú időn át való túlnyomó gyakorlata, de ugyanazok az elvek, amelyeket jeleztem, azt is megmagyarázzák, s nem kevesebb magától értetődőséggel, hogy e társadalmi hivatás természete lényegileg átmeneti, jelentősége szükségképpen állandóan csökkent azzal párhuzamosan, ahogy az ipari élet fokozatos fejlődésének útját járta. Míg az ipari tevékenység spontán módon azzal a csodálatraméltó sajátossággal rendelkezik, hogy valamennyi egyénnél és valamennyi nép

körében egy időben ébreszthető fel anélkül, hogy kibontakozása az egyiknél összeegyeztethetetlen lenne a másiknál való fellendülésével, addig világos, hogy a katonai élet teljessége az emberiség egy jelentős részénél végső soron megköveteli és meghatározza, hogy a többinél viszont elkerülhetetlenül összeszűküljön, hiszen ez a rendszer fő társadalmi szerepe a civilizált világ egészét tekintve. Míg az ipari korszak általános végpontját csak az a még ismeretlen pont határozza meg, amelyet a természeti törvények fajunk előrehaladó létezésének kijelölnek, a katonai korszak szükségképpen arra az időszakra korlátozódott, amely alatt fokozatosan beteljesíthette azokat az előzetes feltételeket, amelyek megvalósítására rendeltetett. Ezt a fő célt elérte, mielőtt a civilizált világ nagyobb része ugyanazon uralom alatt egyesült, amint ez az európai időkorban Róma sorozatos hódításaival megtörtént. Ezután a katonai tevékenységnek szükségképpen hiányzott a tárgya és tápláléka: túlsúlya e kikerülhetetlen fordulóponttól kezdve egyre csökkent, s ezért nem tudta elrejteni az ipari szellem fokozatos felemelkedését, amelynek a fokozatos beteljesülése már megfelelően elő volt készítve, ahogy azt rövidesen a kötet történeti részében közvetlenül be fogom mutatni. De a szükségszerű egymásra következők ellenére az ipari stádium olyan határozottan különbözik a katonai stádiumtól, hogy az egyik társadalmi rendszerből a másikba való átmenet bizonyosan éppúgy nem mehetett végbe közvetlen beteljesülésként, mint ahogy a szellemi rendben a teológiai és pozitív szellem hasonló egymásra következője sem így ment végbe. Ebből evidensen következik végül, hogy általánosságban nélkülözhetetlen egy, az értelmi fejlődés metafizikai stádiumához teljes mértékben hasonlatos átmeneti helyzet közbejött, amelynek révén az emberiség egyre inkább meg tud szabadulni a katonai élettől és egyre jobban fel tud készülni az ipari élet végső túlsúlyára. E szükségszerűen kétértelmű és ingadozó jellegű társadalmi fázis, amikor a politika színterét látszatra leginkább a jogászok különböző osztályainak kellett elfoglalniuk, először lényegileg azt kellett jelentenie, hogy az eredeti támadó szervezetet szokásosan a védekező katonai szervezettel cserélték fel, ahogy ezt ki fogom mutatni az ötvenötödik fejezetben, végül pedig általánosan s egyre hangsúlyosabban a harcok szellemét akaratlanul is a termelői ösztönnek rendelték alá. Ez az átmeneti fázis még nem fejeződött be teljesen, ma közvetlen intuíció révén lehet felmérni jellegzetesen bizonytalan természetét.

Elveit tekintve ilyen tehát a hármastáji fejlődés, amely számunkra fokozatosan megmutatkozik a múlt egészében, az emberiség alapvető kibontakozásában. Noha a fenti általános bemutatás csak nagyon tömörre sikerülhetett, kétségkívül lehetetlen, hogy a lényegi hasonlóság, amely spontán módon mutatkozik meg a letagadhatatlan haladás és az emberi szellem három fő stádiumáról szóló elsődleges törvényünk között, ne döbbenne meg azt, akinek van filozófiai szelleme. De a nyilvánvaló hasonlóság mellett, különösen a nagy szociológiai bizonyítás számára, amelynek itt a politikai kiegészítését kezdtük meg, igen fontos annak a közvetlen felismerése, hogy a két fejlődés alapvetően összekapcsolódik, valamint annak a természetes vonzásnak a megfelelő jellemzése, amely mindig is megvolt először is a teológiai szellem és a katonai szellem, majd a tudományos szellem és az ipari szellem és következőképpen a metafizikusok és jogászok átmeneti funkciói között. Bizonyításunk e kiegészítő megvilágítás révén éri el a pontosság és szilárdság legmagasabb fokát, és így válik teljesen alkalmassá arra, hogy közvetlenül későbbi történeti elemzésünk racionális alapját képezze. Az egyetemes tapasztalat kétségkívül tanúsítja és pedig meglehetősen

magas fokon e figyelemre méltó egybecsengés nyilvánvaló realitását, s ezért célunk szempontjából lényegében elegendő, ha összefoglalóan csak a szükséges elveket mutatjuk be.

Az a többé-kevésbé határozott versengés, amely oly gyakran megzavarta az általános összhangot a teológiai hatalom és a katonai hatalom között, néha elrejtette a filozófusok elől alapvető rokonságukat. Nyilvánvaló elvileg, hogy igazi vetélkedés csak ugyanannak a politikai rendszernek a különböző elemei között lehetséges, ami abból a spontán versengésből következik, amely minden emberi együttműködésben rendszerint annál kiterjedtebb és intenzívebb, ahogy a cél egyre jelentősebb és közvetettebb lesz, és ennek következtében az eszközök is egyre inkább különbözők és függetlenek, noha ez mégsem akadályozza meg, hogy akaratlagosan vagy ösztönösen kikerülhetetlenül ne részesedjenek a közös rendeltetésben. Ha két egyaránt energikus hatalom egy időben születik, nő és hanyatlík, természetük különbözősége ellenére meg lehetünk győződve arról, hogy szükségszerűen egyetlen rendszerhez tartoznak, bármilyen legyen is szokásos perlekedésük. A folyamatos harc önmagában csak akkor bizonyítaná teljes összeegyeztethetlenségüket, ha két olyan elem között kerülne rá sor, amelyek ugyanazon funkciókat töltik be, s a harcban az egyik fokozatos emelkedését a másik folyamatos hanyatlása kísérné. A jelen esetben nagyon is nyilvánvaló, hogy akármilyen legyen a politikai rendszer, szünet nélküli versengésnek kell lenni az elmélkedő hatalom és az aktív hatalom között, s természetünk gyengeségénél fogva mindkettő gyakran hajlana arra, hogy félreismerje szükségszerű összhangjukat, és ne vegye tekintetbe egymást kiegészítő hatáskörük általános határait. Bármilyen legyen is a modern rendszer elemei közül a tudomány és az ipar közti társadalmi rokonság, az ő esetükben később ugyanúgy kikerülhetetlen konfliktusokat lehet várni, ahogy közös politikai túlsúlyuk egyre határozottabb lesz: ezt már világosan jelzi egyfelől az az egyszerre értelmi és morális bensőséges ellenszenv, amelyet az egyikben a másik munkálkodásának természetes alsóbbrendűsége s ugyanakkor gazdagságának kikerülhetetlen fölénye kivált, másfelől az ösztönös viszolygás a másikban az első kutatásainak jellegzetes elvontságával és az azt mozgó góggal szemben.

Miután ezeket az előzetes ellenvetéseket ily módon elhárítottuk, semmi nem gátolja, hogy közvetlenül is észleljük azt az alapvető kapcsolatot, amely a teológiai hatalmat és a katonai hatalmat spontán módon és nagy energiával egyesíti, és amelyet a politikai vetélkedés hatása ellenére minden korban élénken érzett és méltó tisztelettel kezelt minden igazán fontos ember, aki az egyikben vagy másikban részesedett. Érthető, hogy egyetlen katonai rendszer sem tudott létrejönni, még kevésbé fennállni anélkül, hogy ne támaszkodott volna egy elégséges teológiai megszentelésre, amelynek híján az a belső alárendeltség, amelyet megkövetel, sem teljes, sem tartós nem lehetett. Minden korszak e tekintetben speciális módokon egyenértékű követelményeket támaszt: kezdetben a cél közelsége és korlátozottsága nem követelte meg a szellem abszolút alárendelődését, és a még tökéletlen társadalmi kapcsolatok rendez energiájának kicsinysége csak úgy tette lehetővé az állandó együttműködés biztosítását, ha a hadi főnökök természetes módon vallási tekintéllyel voltak felruházva; haladottabb korokban a cél annyira nagy és távoli, a részvétel annyira közvetett lett, hogy – bár a fegyver mélységesen megszokottá vált – a folyamatos együttműködés mégis elégtelen és bizonytalan lett volna, ha nem biztosították volna megfelelő teológiai meggyőződések, amelyek spontán módon meghatározták azt a katonai felsőbbiséggel szembeni vak és akaratlan bizalmat, amelyet oly gyakran összetévesztettek

az egyébként mindig csak kivételesen megjelenő aljas szolgalelkűséggel. Nyilvánvaló, hogy a katonai szellem a teológiai szellemhez fűződő bensőséges kapcsolódása nélkül sohasem tölthette volna be nagyszabású társadalmi rendeltetését, amely az emberi fejlődés egészében neki volt fenntartva; teljes befolyását csak az antikvitásban tudta megvalósítani, ahol a két hatalom általában szükségképpen ugyanazon főnök kezében összpontosult. Fontos egyébként megjegyezni, hogy akármilyen szellemi tekintély nem lett volna alkalmas és elégséges a katonai kormányzat megalapításához és megerősítéséhez, mert az természeténél fogva sajátosan a teológiai filozófiának, nem pedig másnak igényelte nélkülözhetetlen közreműködését. Bármennyire vitathatatlannak és kiválóak is például azok a szolgálatok, amelyeket a modern időkben a természeti filozófia a háború művészetének nyújtott, a tudományos szellem azáltal, hogy szükségképpen a racionális vita szokásának elterjesztésére hajlik, ugyanilyen természetesen összeegyeztethetetlen a katonai szellemmel: tudjuk egyébként, hogy a legjellegzetesebb harcosok mindig keserűen panaszkodtak e hadi művészet fokozatos alávetését a valódi tudomány előírásainak, mint ami az igazi katonai rendszer előrehaladó hanyatlását jelenti, s amely a fő módosulások eredetét képezi. A katonai világi hatalom és a teológiai szellemi hatalom sajátos rokonságát tehát megfelelően megmagyaráztuk. Azt hihetnénk először, hogy ez a koordináció kevésbé nélkülözhetetlen a fordított irányban, a teológiai szellem politikai túlsúlya szempontjából, mivel léteztek tisztán teokratikus társadalmak, míg nem ismerünk egyetlen kizárólag katonait sem, a régi társadalmak pedig majdnem mindig mindkét, többé vagy kevésbé egyenlő mértékben hangsúlyozott természettel rendelkeztek. Az elmélyültebb vizsgálat mindig meg fogja mutatni, hogy a teológiai hatalom (amely a politikára való folyamatos alkalmazás révén fejlődött ki) megszilárdítása és főképp kiterjesztése szempontjából mennyire szükséges a katonai rendszer hatékonysága, ahogy ezt a főpapi ösztön mindig is határozottan érezte. Fel fogjuk egyébként ismerni, hogy a maga módján a vallási szellem ugyanolyan ellenszennel viseltetik az ipari szellem túlnyomó kibontakozása iránt, mint maga a katonai szellem. Így tehát a kezdeti politikai rendszer két lényegi eleme közti határozott kölcsönös rokonságon túl szükségképpen a közös rokonszenvek és ellenszenvek, valamint a hasonló általános érdekek is az egyesülés felé hatnak, hogy mindig létrehozzák a két hatalom nélkülözhetetlen, nem kevésbé bensőséges, mint spontán összekapcsolódását. A két hatalomnak mindenütt, az emberi fejlődés egészében ugyanazon alapvető, kikerülhetetlen, bár átmeneti cél érdekében kell együttműködni. [...]

A modern politika alapvető dualizmusa még cáfolhatatlanabb, mint az imént jellemzetté. Manapság nagyon kedvező a helyzetünk abból a szempontból, hogy ezt jobban értékelhesük, éppen azért, mert a két elem még nincs felruházva végleges politikai befolyással, bár társadalmi fejlettségük már eléggé határozott. Ha majd a tudományos hatalom és az ipari hatalom végül képes lesz a nekik kijáró teljes politikai kibontakozás elérésére, s amikor ennek következtében következetes vetélkedésük ugyanilyen határozottan jelenik meg, a filozófia több akadályba fog ütközni, ha el akarja ismertetni eredetük és rendeltetésük hasonlóságát, elveik és érdekeik egybevágását, amit nem lehet igazán vitatni mindaddig, míg a régi politikai rendszer elleni közös harc spontán módon korlátok között tartja a kikerülhetetlen eltéréseket. Nem kell itt külön kitérnünk arra az alapvető elvre, amelyet hallgatólagosan már ezen Értekezés egészében felállítottunk, amely szerint közvetlenül és nyilvánvaló módon teljes mértékben alárendelődik az egyik a másiknak, a természet törvényei valós

megismerésének az embernek a külső világra való hatása, de fontos itt most jelezni, hogy jobban előkészítsük történeti elemzésünket, e két társadalmi hatalom szükségszerű és kiváló közreműködését a másik politikai győzelmében, amennyiben segítik annak erőfeszítéseit ellenfelével szemben. Már jeleztem fentebb más összefüggésben a tudományos szellem és a katonai szellem titkos összeegyeztethetlenségét. Nem lehet vitatni a kellő fokra fejlődött ipari szellemnek a teológiai szellem általános befolyásával szembeni természetes ellenszennét sem. Teljes mértékben vallási szempontból, amelytől legbuzgóbb konzervatívjaink is rendszerint messze eltávolodtak már, a jelenségek akaratlagos, tisztán az emberi okosság szabályai szerint való módosítása nem tűnhet alapjában véve kevésbé kegyeltesítőnek, mint racionális előrelátásuk; egyik is, másik is feltételezi a változatlan törvényeket, amelyek mindenfajta akaratlanul összeegyeztethetetlenek, ahogy ezt számos fontos tekintetben ezen Értekezés különböző részeiben elmagyaráztam. Az elmaradott népek barbár, de szigorú logikáját követve, az ember bármiféle aktív közbeavatkozásának, amely a természet általános menetét a saját javára akarja megjavítani, a gondviselés kormányzatával szemben egyfajta sértő merényletet kell jelentenie. Nem kétséges valóban, hogy a vallási szellem túlzott előtérbe kerülése önmagában szükségszerűen abba az irányba hat, hogy lassítsa az emberiség ipari kibontakozását az ostoba optimizmus túlzott érzése révén, ahogy azt annyi alkalommal igazolni lehet. Az, hogy ez a vesztes következmény nem valósult meg gyakrabban és főleg teljesebben, az kizárólag a papi bölcsességnek köszönhető. Ez megfelelő ügyességgel tudta kezelni ezt a veszedelmes hatalmat, hogy kifejlessze üdvös civilizációs befolyását és folytonosan okos erőfeszítésekkel semlegesítse, amennyire lehet, ártalmas spontán hatását, ahogy ezt a következő három fejezetben történetileg ki fogom fejteni. Általánosságban nem lehet félreismerni azt a magasrendű politikai hatást, amellyel az emberi iparkodás fokozatos kibontakozása természetesen segítette a tudományos szellem előrehaladó felemelkedését, szükségszerűleg ellentétben a vallási szellemmel, még ha nem is veszszük számba azt a fontos mindennapi ösztönzést, amellyel az ipar és a tudomány kölcsönösen táplálják egymást, amikor mindkettő megfelelően fel van erre készülve. Miután a modern rendszer e két alapvető elemének politikai múltját eddig főleg az jelentette, hogy együtt kezdték a maguk hatalmával felcserélni a régi rendszer megfelelő elemeinek társadalmi hatalmát, figyelmünknek elsősorban arra a szükségszerű segítségre kellett irányulni, amelyet egymásnak ebben az előkészítő műveletben nyújtottak. E kritikai együttműködés alapján könnyen előre lehet látni, hogy ezeknek az általános kötelékeknek spontán módon mekkora lesz az ereje és hatékonysága, mihelyt e nagy politikai dualizmus végül szert tesz arra a közvetlen organikus jellegre, amely ma még hiányzik ahhoz, hogy megfelelően irányíthassa a modern társadalmak végső újjászervezését. [...]

(Némedi Dénes fordítása)

A fordítás jelen hótetünk számára készült.

A tanulmány forrása: *Leçons de sociologie*. Paris: Flammarion, 1995. 287–291., 298–299., 302., 303–306., 306–309., 310., 311–312., 312–314., 314–315., 315–316., 316–318., 318–319., 320–324., 324–326., 328–329., 330–332., 333–334., 336–338., 339., 342–353., 353–355.